

บทที่ 3

ลักษณะวรรณกรรมอีสานประเภทลายลักษณ์

ในการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นนั้น จะพิจารณาเฉพาะรูปแบบและเนื้อหา เหมือนกับ ศึกษาวรรณกรรมทั่วไปนั้นคงจะไม่สมบูรณ์ ฉะนั้น ในการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นไม่ว่าภูมิภาคใด จำเป็นจะต้องพิจารณาในวงกว้างต่อไปอีก เพื่อจะได้เห็นรูปแบบของวรรณกรรมท้องถิ่นได้เด่นชัดยิ่งขึ้น เพราะเหตุว่าแต่ละท้องถิ่นย่อมมีวัฒนธรรมย่อยที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งเป็นปัจจัยในการสร้างสรรค์วรรณกรรมท้องถิ่นนั้น ๆ

อีกประการหนึ่ง วรรณกรรมท้องถิ่นนั้นนักปราชญ์พื้นบ้านได้สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่ออ่านสู่กัน ฟังในท้องถิ่นนั้น ๆ หรือใช้เป็นบทขับลำตามทำนองเสนาะให้ท้องถิ่น ฉะนั้น วรรณกรรมท้องถิ่นจึงมีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น โดยเฉพาะวรรณกรรมอีสานจึงมีรูปแบบดังนี้

- 1) ใช้ภาษาถิ่นอีสาน (ในกรณีวรรณกรรมกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว)
- 2) บันทึกด้วยตัวอักษรท้องถิ่นภาคอีสาน ได้แก่ อักษรตัวธรรมและอักษรไทยน้อย อักษรตัวธรรมใช้บันทึกวรรณกรรมศาสนา และตำราวิชาการ ส่วนอักษรไทยน้อยใช้บันทึกวรรณกรรมนิทาน ที่ใช้อ่านในบุญงันเฮือนดี (งานศพ)
- 3) ฉันทลักษณ์ท้องถิ่นของภาคอีสาน ซึ่งมี โคลงสาร (หรือกลอนลำ) กาพย์ (หรือกาพย์เห็ง) และร่าย (ฮ่าย) ซึ่งฉันทลักษณ์ทั้ง 3 นี้ เหมาะในการขับลำทำนองเสนาะของท้องถิ่นอีกด้วย
- 4) เนื้อหาสาระต่าง ๆ ต้องสอดคล้องกับคตินิยมของท้องถิ่นภาคอีสาน

1. ภาษาถิ่นอีสาน

ภาษาถิ่นอีสานเป็นภาษาถิ่นไทยสาขาหนึ่ง (รวมทั้งภาษาลาวในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวด้วย) นั่นคือสามารถใช้สื่อสารเข้าใจกันได้ระดับหนึ่ง แม้ว่าจะมีคำศัพท์บางคำที่ออกเสียงต่างกันบ้าง แต่ก็เกิดจากการกลายเสียงซึ่งอธิบายได้ตามหลักเกณฑ์ภาษาศาสตร์ หรือมีคำที่มีความหมายไม่ตรงกันบ้าง ก็เพราะคำเหล่านั้นกลายความหมายไป (แต่ก็ยังเห็นเค้าความหมายเดิมของคำศัพท์อยู่) หรืออาจจะมีคำบางคำที่ใช้ไม่ตรงกันบ้าง (จำนวนไม่มากนัก) ซึ่งเป็นคำศัพท์เฉพาะถิ่นซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของภาษาถิ่น

คำภาษาถิ่นอีสานมีลักษณะสำคัญร่วมกับภาษาไทยมาตรฐาน คือ

- 1) โครงสร้างของภาษาเหมือนกัน คือมีระเบียบไวยากรณ์ หรือกฎเกณฑ์ทางด้านภาษาตรงกัน

2) คำพื้นฐานเหมือนกัน คำที่ใช้เรียกชื่อธรรมชาติ เครื่องญาติ และคำกริยาสามัญทั่วไป อาจออกเสียงต่างกันบ้าง ซึ่งเกิดจากการกลายเสียง และอธิบายได้ตามหลักภาษาศาสตร์

3) คำพื้นฐานอาจจะออกเสียงผิดเพี้ยนกันบ้างตามท้องถิ่นหรือใช้ความหมายคลาดเคลื่อนกันบ้าง ซึ่งเป็นไปตามกฎแห่งการกลายเสียงกลายความหมาย และบางท้องถิ่น อาจจะสร้างคำศัพท์เฉพาะท้องถิ่นบ้าง เช่น

ภาคกลาง	อีสาน
กลับบ้าน	เมือบ้าน
ขี่ปด (โกหก)	ขี่ตัว
โกรธ	เคียด
เดิน	ย่าง
อร่อย	แซบ
เสื่อ	ลาด
อ้วน (อ้วนพี)	พี
เปรี้ยว	ลั้ม
ชี้เหนียว	ชี้ถี้
(มอง) ดู	เบ็ง
พูด	ปาก เว้า
อะไร อย่างไร	หยัง อีหยัง
พัด	วี
หลบซ่อน	ลี้

ฯลฯ

(ให้ดูรายละเอียดในตำราเรียนกระบวนวิชาภาษาถิ่น FL 323)

2. รูปแบบฉันทลักษณ์ภาคอีสาน

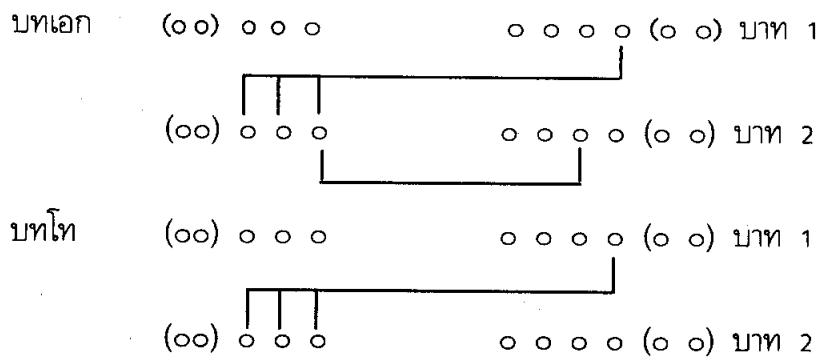
ฉันทลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน มีอยู่ 3 แบบ คือ โคลงสาร กาพย์ ร่าย (ฮ่าย) โดยปกติแล้ววรรณกรรมส่วนใหญ่จะนิยมประพันธ์เป็นโคลงสาร เพราะเหมาะกับการอ่านทำนองลำของท้องถิ่นอีสาน (คล้ายทำนองลำพื้นหรือลำเรื่อง) เช่นการอ่านหนังสือในบุญงันเขื่อนดี (งานศพ) และการเทศน์ทำนองลำของชาดกท้องถิ่น ส่วนกาพย์นั้นนิยมนำมาซึ่งจึงเป็นวรรณกรรมสั้น ๆ ส่วนใหญ่ ส่วนร่าย (ฮ่าย) นั้น นิยมประพันธ์วรรณกรรมศาสนาโดยเฉพาะชาดก

1. โคลงสาร เป็นฉันทลักษณ์ที่ใช้ประพันธ์วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมพุทธศาสนา ฉะนั้น จึงปรากฏว่าวรรณกรรมสำคัญ ๆ ของอีสาน จึงประพันธ์ด้วยโคลงสารเป็นส่วนใหญ่ เช่น ลีลามโหฬาร จำปาสี่ต้น ทำวสีทน-มโนห์รา กาละเกด นางแดงอ่อน นางพมหอม ไก่แก้ว กำพำฝิ่นน้อย ฯลฯ

ก. คณะของโคลงสาร บทหนึ่งมี 2 บาท บทหนึ่งมี 7 คำ (บางครั้งแบ่งเป็น 2 วรรค วรรคหน้า 3 คำ วรรคหลัง 4 คำ) ในการนี้ยังอาจจะมีคำสร้อยเพิ่มได้อีก 2-4 คำ ทั้งหน้าวรรค และหลังวรรค ผู้อ่าน-ผู้ขับ ต้องเอื้อนเสียงให้ตกสัมผัส ซึ่งเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของฉันทลักษณ์พื้นบ้าน

ข. เอกโท โคลงสารนี้กำหนดเอก-โท แต่กระนั้นก็ตามไม่ได้เคร่งครัดเหมือนโคลงภาคกลางในปัจจุบัน (โปรดสังเกตโคลงโบราณสมัยอยุธยา จะพบว่าไม่เคร่งครัดเช่นเดียวกัน) อีกประการหนึ่ง ระดับเสียงวรรณยุกต์ของภาษาถิ่นอีสานต่างไปจากระดับเสียงวรรณยุกต์ของภาคกลาง ฉะนั้น การใช้ตัวอักษรภาคกลางเขียนคำภาษาถิ่นอีสาน จึงมีปัญหาเรื่องระดับเสียงวรรณยุกต์อยู่บ้าง แต่เมื่อฟังเสียงอ่านจะพบว่า ผู้อ่านออกเสียงได้ตรงเสียงเอก-โท

ค. สัมผัส ในภาษาถิ่นอีสานเรียกว่า "คำพึด" หรือ "คำกาย" โคลงสารนิยมสัมผัสทั้งสระและอักษร โดยกำหนดสัมผัสตามแผนผังดังนี้

ตัวอย่าง จากเรื่อง ลำลินไช ตอนชมดวง (กรณาสงเกตคำที่ 5 จะสัมผัสล้อกับคำท้ายที่ 7)

หลังเห็น	ไม้ล่าวลัม	เลียนซ่อมเขาซ่อม	หลัง-ดูมอง, ล่าวลัม-ลัม, ซ่อม-ซ่อมเขา
	ภูธรลัด	เลียบบพหนองน่านอง	ซ่อม-รวมกัน ชิดกัน, พหนอง-เขา, นำตาม
ดอยนั้น	เห็นผากวาง	เขาคำค้อยค่า	เขาคำ-ภูเขาทอง
	อินทร์แต่งตั้ง	เขาเรื่องรู้งเรื่อง	

	เล็งภาคพื้น	เป็นร่วมเรียงรมย์	
	พระลานเพียงงาม	ดั่งลานเลียนล้ำน	พระลาน-บริเวณ,เลียน-แถว,เป็นระเบียบ
	ทุกประดาถ้วน	สุวรรณทีทุกที่	เพียง-ราบ,ราบเพียงก็ว่า
	ภูวนาดเจ้า	ใจสลั่งรุ่งหลัง	สลั่ง-ฉุกคิด,รุ่งหลัง-เห็นความหลัง
	เยื่อนยากทำว	ทั้งแรงโรยแรง	เยื่อน-การไป เคลื่อน,แรง-สิ้นแรง,อ่อน
	เดินดอยหลวง	กว่าไกลฤาใกล้	เขี้ยว-รีบเร่ง
	เลยเที่ยวขึ้น	เขางอนเมืองอน	เมื่อ-ไป กลับไป
	คิดแม่ป่า	ปูนให้รำไร	ปูน-ทำให้เกิด,สร้าง
	หลังดอกไม้	ก้านก่องอินทร์กรอง	หลัง-เห็น มองดู,ก้านก่อง-งาม
บาก็	ยินดีผาย	ล่องซอนชมซ้อน	บา-ชายหนุ่ม,ซอน-ชื่นชม,อ่อนซอนก็ว่า
	สะเงาใจเจ้า	เดินเดี่ยวต้นเดี่ยว	สะเงา-ยุ่งใจ,เดือดร้อน
	ข้ามขอบด้าว	ไปหน้าหนองนา	หนอง-รั้ง,ตั้ง

ข้อสังเกต

1. โคลงสารที่ไพเราะนั้น จะเน้นการสัมผัสอักษรมากกว่าสัมผัสสระ ฉะนั้น ในตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นตอนที่นิยมกันมาก เพราะมีการสัมผัสอักษรและล้อคำเล่นคำ ทمول่ามักจะนำสันไส ตอนชมดงนี้มาลากันอยู่เสมอ ๆ

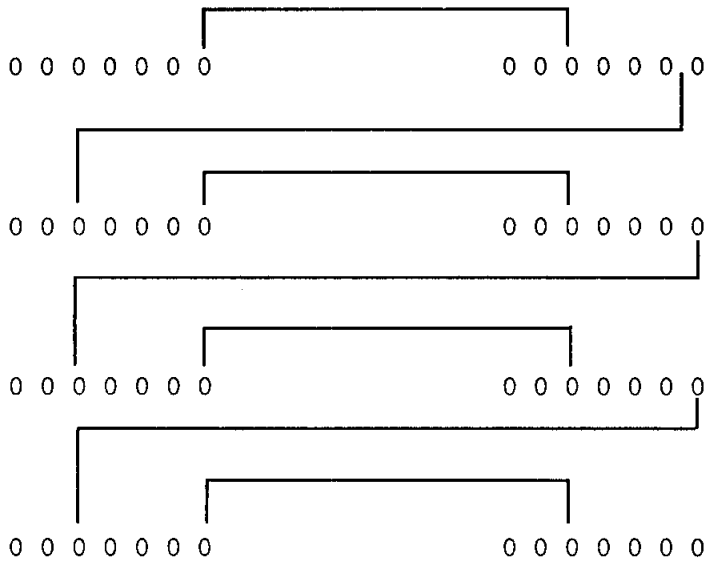
2. ตัว ร. ภาษาถิ่นอีสานจะออกเสียงเป็น ฮ.

2. กาพย์ กาพย์อีสานมีลักษณะต่างไปจากกาพย์ของภาคกลางมาก โดยทั่วไปมีลักษณะเหมือน ร่ายโบราณในสุภาวศิตพระร่วง คือ คำสุดท้ายของวรรคจะส่งสัมผัสกับคำที่ 1 ถึง 4 ในวรรคต่อไป (หรืออาจจะสัมผัสกับคำที่ 5,6) กาพย์อีสานบทหนึ่งไม่จำกัดจำนวนวรรค เรียกตามภาษาถิ่นอีสานว่า "กาบ"

ก. คณะ ไม่กำหนดจำนวนวรรคที่แน่นอนว่าบทหนึ่งมีกี่บาท กำหนดโดยเนื้อความว่าจบตอน ๆ หนึ่ง โดยทั่วไปบาทหนึ่งจะมี 7 คำ (อ่านแบ่งเป็น 2 ตอน) ไม่นิยมคำสร้อย

ข. เอก-โท ไม่กำหนด

ค. สัมผัส นิยมสัมผัสสระ คำท้ายของบาทแรกจะสัมผัสกับคำในวรรคต่อไป (คำที่ 1-6) เป็นเช่นนี้จนกว่าจะจบบท

ตัวอย่าง (คำเชิงขุณบรม)

สาธุสหายมือใส่เกล้า	ข้าพเจ้าขอกล่าวตำนาน	ยมมือ-ยกมือ
เป็นนิทานสืบมาแต่ก่อน	เว้าแต่บ่อนปางขุณบอสม	เว้า-พูด กล่าว
ตั้งปฐมลงเอากำเนิด	ลงมาเกิดในถิ่นชุมพู	ชุมพู-ชมพูทวีป
ขุณบอสมกับนางเอกไค้	ได้เป็นใหญ่ขงเขตเมืองลาว	ขง-ขอบเขต

ข้อสังเกต

1. ไม่ค่อยพบวรรณกรรมอีสานเนื้อเรื่องยาว ๆ ที่ประพันธ์เป็นกาพย์ เช่น กาพย์ปู่สอนหลาน อินทนิทานสอนลูก และสมาสงสาร
2. คำเชิงทั่วไป จะแต่งกาพย์ เช่น เชื่งบั้งไฟ เชื่งขุณบอสม กาพย์เชื่งพระมุนี ฯลฯ
3. **ร่าย** (ฮ่าย) ร่ายในภาคอีสานนั้นเหมือนกับร่ายยาว นิยมใช้ประพันธ์วรรณกรรมพุทธศาสนา คือ แปลภาษาบาลีเป็นภาษาถิ่นอีสาน และสัมผัสกันแบบร่ายยาว ฉะนั้น ซาดกต่าง ๆ จึงมักประพันธ์เป็นร่ายยาว ที่เรียกว่า "บาลีร้อย" เช่น พระเจ้าสิบชาติ (ทศชาติซาดก) มหาชาติ หรือลำพระเวสส์ (มหาเวสสันดรซาดก)

คณะของร่าย เหมือนกับร่ายยาวภาคกลาง จึงดอธิบายในที่นี้

ตัวอย่างกัณฑ์มัทรี ตอนพระเวสสันดรตัดพ้อนางมัทรี เมื่อเห็นว่าพระนางคร่ำครวญถึงพระกุมารทั้งสอง แทนที่พระองค์จะปลอบโยน แต่กลับพิโรธว่านางมัทรีเห็นพระองค์ตกยาก ต้อยต่ำ ไม่เกรงใจดูแลน เนื้อความตอนต่อไปนี้เป็นเพียงแต่มีโวหารไพเราะกินใจเท่านั้น ยังแสดงให้เห็นความเป็นอัจฉริยะของกวีพื้นบ้านอีสานอีกด้วย ดังนี้

มัทธิดูรา น้องมัทธิดู จูจู้ใจนางก็ย้งยาก
 ภูเห็นหลากหลายประการ ในหิมพานต์แหล่งหล้า
 เทียรย้อมมีพรหมณา หมูร์สสีแลพรานป่าคนร้ายทิพยาธร
 กว่าโคจรในป่าไม้ เข้าใกล้แล้วกล่าวต่อแย

มือคว่าบายแจงเลื้อ เข้าแนบเนื้อเน่งนอนดอม
 พระจอมธรรมก็บมิรู้ นางไปหลิ่นซู้ไผก็บมิเห็น

บัดนี้ตาเวินหลวงตกต่ำ นางเขี้ยวคำเข้ามา
 พันเวลาล่วงประมาท ซาติว่าผู้หญิงทั้งหลายนี้
 อันมีผิวก็ดี แลหาผิวบได้ ก็มาปะลูกไว้ภายหลัง
 ดังราชมัทธิดีก็บห่อนมี ในโลกนี้แท้ดีหลี

ราชมัทธิดี แลมาคิดถึงสองอ่อนน้อย เจ้ายอดสร้อยสายสมร
 นางไปโคจรหลิ่นคว่า ในปากว่างเซตดงหนา
 นางก็จึ่งเขี้ยวเข้ามาเมื่อคำ ด้วยรัศมีแห่งเดือนดาว
 บัดนี้นางคิดสทาวใจโลก บักลัวสั่งตั้งบ่ยา
 คำอันนี้คนทั้งหลายว่าไว้ ก็หากมาได้แก่ราชมัทธิดีแท้ดีหลี
 ดังเฮาพิจักอุปมาเปรียบเทียบ เจ้ามัทธิดังนี้

มัทธิดูรา น้องมัทธิดี ราชสีห์จะหนีจากดอย
 เพราะว่าดอยนั้นบมีถ้ำคูหา ปลาจ๊กหนีจากน้ำ
 เพราะว่าน้ำนั้นบมีตม สมณจ๊กหนีจากครู
 เพราะว่าครุั้นบมีทหาญบได้ นกจ๊กหนีจากไม้
 เพราะว่ไม้ั้นบมีกิ่งง่าสาขานักว่าง ช้างจ๊กหนีจากป่า
 เพราะว่ป่านั้นบมีไม้ไล่ไล่ไม้บง ราชหงส์จ๊กหนีจากสระ
 เพราะว่สระนั้นบมีบัว ผู้หญิงจ๊กหนีจากผิว
 เพราะว่ผิวนั้นบมีข้าวของ เงินทองอันนักว่าง
 มาตราว่าเป็นผิวเมียบกันก็ย้งรูปร่าง แม่นว่เป็นพระยาเจ้าช้าง
 ก็ย้งรู้จ๊กได้อย่างทางติน อันนี้คำบุราณว่าไว้
 ก็หากมาได้แก่ราชมัทธิดีแท้ดีหลี

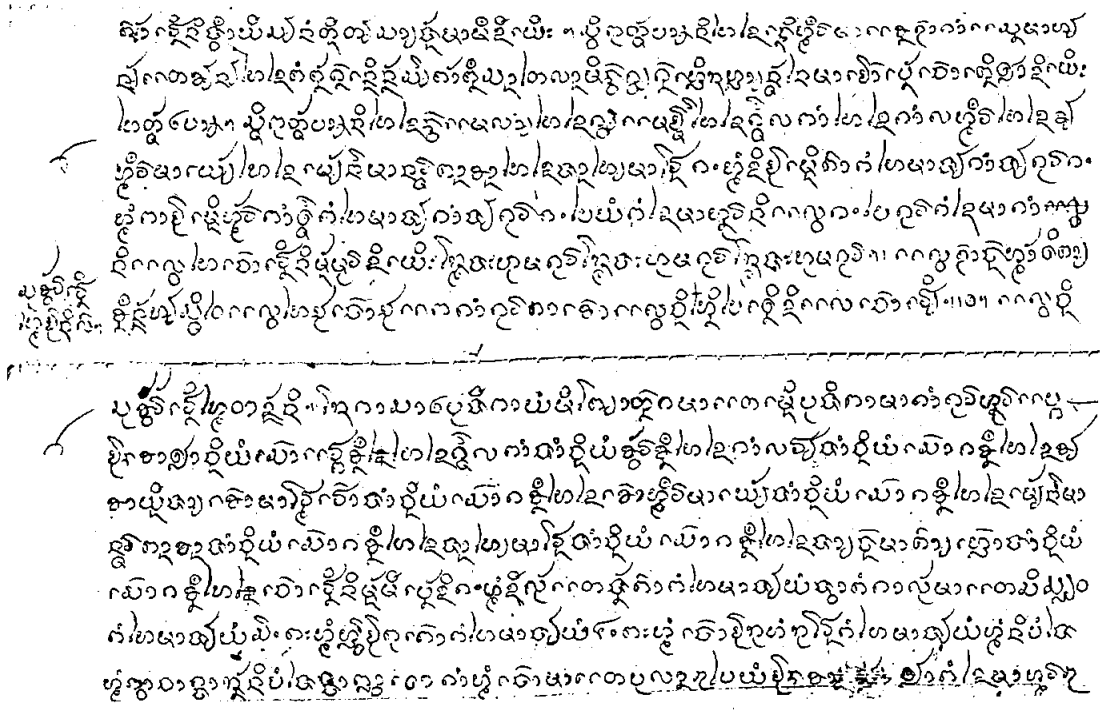
มัทธิดู-มัทธิดู
 รัศมี-ฤษี, ทิพยาธร-วิทยาธร
 คว่า-เสาะหา ทา (ออกเสียง "คว่า")
 บาย-ลูบคลำ, แจง-ถอด ปลด
 เน่ง-นึ่ง ตรง, ดอม-ด้วย
 อยู่ด้วย
 หลิ่น-เล่น, ไผ-ผู้ใด
 ตาเวิน-ตะวัน, เขี้ยว-ริบเร่ง
 ปะ-ทิ้ง หย่าร้าง
 ห่อน-ไม่เคย, ดีหลี-จริง ๆ
 คิดถึง-คิดถึง
 เขี้ยว-ริบเร่ง, สั่ง-ไล่น, อะไร
 ยา-ยาเกรง, สทา-หยาบคาย
 เียบเทียบ-เปรียบเทียบ
 สมณ-สมณะ ภิกษุ
 ฌญา-ปัญญา
 ไม้ไล่, ไม้บง-เป็นไม้ไผชนิดหนึ่ง
 แม่น-แน่นอน ถูกต้อง
 ย่าง-เดิน

3. ตัวอักษรภาคอีสาน

การจดบันทึกเรื่องราวที่กระทำสืบ ๆ กันมา ลงในเอกสารโบราณ ซึ่งชาวอีสานนิยมใช้โบราณมากกว่ากระดาษ (ทั้งกระดาษสาและสมุดข่อย) ตัวอักษรที่ชาวอีสานใช้บันทึกเรื่องราว สารของท้องถิ่นนั้น ใช้อักษรที่ต่างไปจากอักษรไทยในภาคกลาง เรียกว่า "อักษรตัวธรรม" อย่างหนึ่ง และตัว "อักษรไทยน้อย" อีกอย่างหนึ่ง อักษรตัวธรรมมีรูปร่างคล้ายกับอักษรตัวเมืองของภาคเหนือ ส่วนอักษรไทยน้อยเป็นอักษรคล้ายอักษรไทย ซึ่งภายหลังรัฐบาลลาว ได้ปรับปรุงอักษรไทยน้อยนี้ เป็นอักษร "ลาว"

จากการศึกษาของนักวิชาการพบว่า อักษรตัวธรรม (อักษรที่ใช้ในภาคอีสาน และลาว) นั้น เป็นตัวอักษรที่พัฒนามาจากอักษรมอญโบราณ ผ่านทางอาณาจักรล้านนา และมีความใกล้ชิดกับอักษรตัวเมืองที่ใช้อยู่ในภาคเหนือ⁽¹⁾ นอกจากนี้ยังพบว่าวรรณกรรมอีสาน และวรรณกรรมภาคเหนือจำนวนมาก ที่คล้ายคลึงกัน และมีโครงเรื่องตรงกันจำนวนมาก

ส่วนตัวอักษรไทยน้อยนั้น เป็นตัวอักษรที่พัฒนามาจากอักษรไทยสมัยสุโขทัย และได้มีอักษรวิธของอักษรตัวธรรมปะปนอยู่บางส่วน เมื่อใช้ในท้องถิ่นเป็นเวลานาน ๆ รูปแบบของตัวอักษรไทยน้อยจึงต่างไปจากอักษรไทยมากขึ้น (ให้ดูจากตัวอย่าง)

ตัวอย่างอักษรตัวธรรม

๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*
 ๓๐๓ ^๑ *๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓ ๓๐๓*

ตัวอย่างอักษรไทยน้อย

ตัวอักษรทั้งสองคือ อักษรตัวธรรมและอักษรไทยน้อย ชาวอีสานและชาวลาว ได้ใช้เขียนบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ของท้องถิ่นเสมอมา จะเป็นวรรณกรรมตำนานบ้านตำนานเมือง ตำนายา ตลอดจนคัมภีร์พุทธศาสนา ครั้นเมื่อรัฐบาลไทย ได้จัดการศึกษาระบบโรงเรียนในสมัย ร. 5 เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวท้องถิ่นภาคอีสาน ได้มาเรียนตัวอักษรไทยปัจจุบันในโรงเรียน และหลงลืมตัวอักษรท้องถิ่นไป

ในปัจจุบันยังพบว่ามียเอกสารใบลานจำนวนมากในภาคอีสาน ที่บันทึกด้วยตัวอักษรทั้งสองแบบและเก็บรักษาไว้ตามวัดต่าง ๆ เอกสารใบลานเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมพื้นบ้าน

4. เนื้อหาวรรณกรรมอีสาน

ในด้านเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่นของไทยทุกภาค มักจะมีลักษณะร่วมกันอยู่มาก โดยเฉพาะวรรณกรรมพุทธศาสนา (ชาดก และชาดกนอกนิบาต) และวรรณกรรมคติธรรม นอกจากนี้ ยังพบว่าโครงเรื่องของวรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านี้ ยังมีการแพร่กระจายถ่ายโอนซึ่งกันและกันจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะเนื้อเรื่องในปัญญาสชาดกนั้น ได้แพร่กระจายไปทั่วทุกภูมิภาคอย่างทั่วถึง (แม้ว่าบางภาคจะไม่ครบ 50 เรื่องก็ตาม)

การที่พบว่าเนื้อหาของวรรณกรรมภาคต่าง ๆ ของไทยคล้ายคลึงกันนั้น สะท้อนให้เห็นค่านิยมของชาวไทยสังคมไทยใกล้เคียงกัน (แม้ว่าจะอยู่ห่างกันก็ตาม) และยังสะท้อนให้เห็นว่าชาวพุทธทุกภาค ได้ใช้วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นสื่อในการสอนจริยธรรมอีกด้วย

ฉะนั้น จึงใคร่จะอธิบายเนื้อหาของวรรณกรรมภาคอีสาน โดยแยกเป็นส่วน ๆ ดังนี้

1. โครงเรื่อง

โครงเรื่อง (Plot) ของวรรณกรรมท้องถิ่นทุกภาคจะคล้ายคลึงกัน นั่นคือส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลโครงเรื่องมาจากนิทานในปัญญาสชาดก อีกส่วนหนึ่งเป็นโครงเรื่องนิทานท้องถิ่น โดยเฉพาะ แต่ก็มักจะเลียนแบบตามแนวนิทานชาดก ฉะนั้นโครงเรื่องของวรรณกรรมทุกภาค โดยเฉพาะภาคอีสาน จึงเป็นแนวเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ซึ่งอาจจะเรียงลำดับโครงเรื่อง (Plot) ได้เป็นเกณฑ์รวม ๆ แต่บางเรื่องอาจจะมีโครงเรื่องย่อย (sub-plot) สอดแทรกอีกจำนวนหนึ่ง ดังนี้

1) พระราชามีมเหสี 2 องค์ พระราชโอรสจะกำเนิดในรูปร่างที่ต่างไปจากปกติ (เช่นอยู่ในหอยสังข์) บ้าง หรือเกิดมาปกติบ้าง แต่ก็ถูกหมอโหรหรือมเหสีรอมใส่ไคล้จนพระราชินีต้องลอยแพ ถ่วงน้ำ ขับไล่ออกจากเมือง ประหารชีวิต แต่ไม่ถึงแก่ความตาย

2) พระราชโอรสเป็นผู้มีบุญญาธิการ เทวดาหรือผู้มีอิทธิฤทธิ์ จึงช่วยให้รอดพ้นจากภัยพิบัติ ได้ไปศึกษาในสำนักพระฤษีจนสำเร็จวิชาศาสตรศิลป์ชั้นสูง มีอิทธิฤทธิ์

3) เมื่อเจริญวัยพระราชโอรสจะลากลับเมือง ได้ของวิเศษต่าง ๆ นานา แต่ระหว่างทางเดินทางกลับเมืองจะมีอันเป็นไป เช่น หลงทางไปเข้าเมืองยักษ์ พระราชชายักษ์มีธิดาสวยงาม (รูปร่างเป็นมนุษย์ใจดี) ลักพาธิดายักษ์หนี ครั้นยักษ์ตามทันก็รบกัน พระโอรสมีอาวุธพิเศษเวทมนตร์ดี หรือรบเก่งยักษ์สู้ไม่ได้ยอมแพ้บ้าง ถูกฆ่าตายบ้าง ได้ครอบครองเมืองยักษ์สอนให้เสนายักษ์กลับตนเป็นฝ่ายกุศล

4) ภายหลังพระโอรสก็พาพระชายา (ธิดายักษ์) เดินทางกลับเมือง ระหว่างเดินทางกลับต้องเผชิญกับเหตุการณ์ต่าง ๆ หลากรูปแบบ ซึ่งเป็นการดำเนินเรื่องให้หลากหลาย เช่น ถูกพวกยักษ์ฉกลักพาพระโอรสไป และทำร้ายพระธิดายักษ์แต่ไม่ถึงแก่ชีวิต ไปอยู่กับฤษีพร้อมกับมีครรรค์ด้วย

5) ตอนพลัดพรากนี้ เป็นตอนที่พัฒนาโครงเรื่องหลายรูปแบบ หลายตอน เช่น พระโอรสอาจจะถึงแก่ชีวิต แล้วพระอินทร์มาช่วยบ้าง ในที่สุดพระโอรสต้องไปช่วยปราบยุคเข็ญของอีกเมืองหนึ่ง เช่น นกอินทรีมากินคน พระโอรสปราบได้ ได้พระธิดาและได้ครอบครองราชสมบัติ ปกครองเมืองอยู่ระยะหนึ่ง คิดถึงเมืองและพระชายาที่พลัดพรากต้องติดตามนางต่อไป (ตอนนี้อาจจะมีโครงเรื่องย่อยอีกหลายตอน)

6) ตอนพบกัน มักจะมีสองแบบคือ พระโอรสได้ครองเมือง พระชายาปลอมเป็นชายไปพบกันพระโอรสมักจำไม่ได้ กว่าจะจำกันได้ต้องมีเหตุการณ์จนถึงจะสั่งประหารชีวิต อีกแบบหนึ่งพระชายาได้ไปทำความดีความชอบจนเจ้าเมืองอีกเมืองหนึ่งรับไว้เป็นพระธิดาบุญธรรม นางก็ให้สร้างศาลาที่พักคนเดินทาง แล้วสั่งให้เขียนภาพเรื่องราวของตนกับพระสวามีไว้ พระโอรสเดินทางมาพักที่ศาลาเห็นภาพ ก็รู้ว่าเป็นเรื่องของตน

7) ตอนกลับเมือง เมื่อตัวเอกพบกันแล้วก็พากันกลับบ้านเกิดเมืองนอน ครั้นถึงเมืองมักจะกำลังเกิดยุคเข็ญ พระโอรสก็เข้าปราบยุคเข็ญได้ พระราชาผู้เป็นพระราชบิดาสั่งประหารชีวิตฝ่ายอิจฉาริษยา และได้ครองเมืองอย่างสันติสุข

2. ตัวละคร

วรรณกรรมอีสานจะมีตัวละครเกือบจะเป็นบุคลิกเดียวกัน โดยเฉพาะตัวเอกของเรื่องมักจะเน้นให้เห็นว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการ และเป็นพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเพื่อบำเพ็ญบุญบารมี ฉะนั้น ในชาติที่เป็นชาตนี้ จึงต้องชดใช้หนี้เวร อันเป็นผลวิบากกรรมของชาติปางก่อน ตัวพระเอกในวรรณกรรมเกือบทุกเรื่องของภาคอีสาน จึงมักจะถูกรังแกจากตัวละครฝ่ายอูศล แต่ด้วยบุญบารมี และกุศลกรรมของพระเอกจึงได้ช่วยให้รอดพ้นจากภัยพิบัติ ในที่สุดฝ่ายอูศลยอมเป็นผู้ชนะเสมอ ส่วนตัวละครอื่น ๆ มักจะมีบทบาทน้อย นั่นคือเป็นตัวเสริมในการดำเนินเรื่องซึ่งจะขออธิบายต่อไปนี้

1) **ตัวเอก** หมายถึง ตัวเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ตัวเอกฝ่ายหญิงจะมีบทบาทน้อยกว่าแต่ก็กล่าวว่าเป็นนางคู่บุญบารมี ส่วนตัวเอกฝ่ายชายมักจะกล่าวว่าเป็นพระโพธิสัตว์ มาเกิดในครรภ์พระมเหสีผู้อธิษฐานขอโอรส ซึ่งส่วนใหญ่จะมีบุคลิกลักษณะเด่นชัด ดังนี้

- เป็นผู้มีบุญญาธิการ และอาจจะมีการกำเนิดต่างกว่ามนุษย์ทั่วไป หรือเกิดมาพร้อมกับมีของวิเศษด้วย

- มีวิชาศิลปศาสตร์ หรือของวิเศษที่ได้มาเพราะบุญบารมี

- มีคุณธรรมเพียบพร้อมไปด้วยเมตตาธรรม เห็นใจผู้ยากไร้

- รูปร่าง ตามแบบฉบับของพระเอกในวรรณคดีไทยทั่วไป แต่มักจะซ่อนรูปอยู่ในภาพอื่น ๆ ตอนกำเนิดใหม่ ๆ

2) **พระราชพา** ผู้เป็นพระราชบิดาของตัวเอง (ทั้งฝ่ายนางและฝ่ายพระ) โดยทั่วไปมักจะมีมเหสีจำนวนมาก ตามจารีตของกษัตริย์ไทยโบราณ บุคลิกลักษณะทั่วไปของพระราชพา คือ

- มีความตั้งใจที่จะให้บ้านเมืองสงบสุข ยอมเสียสละลูก-เมีย ตามคำทำนายของโหร
- หุเบา หลงเชื่อฝ่ายอธรรม
- มีความเด็ดเดี่ยว แต่ตัดสินใจไม่รอบคอบ
- ยึดมั่นในคุณธรรม แต่ในเรื่องมักจะถูกรอบงำจากฝ่ายอกุศล

การที่กษัตริย์มักจะสร้างบุคลิภาพพระราชพาตั้งข้างต้นเพื่อเป็นอุทธาหรณ์ให้ผู้ที่มิอำนาจอย่าได้หุเบาหลงใหลในอำนาจ และผู้ใกล้ชิด อันเป็นสาเหตุสำคัญที่นำบ้านเมืองไปสู่ความหายนะ ซึ่งต้องใช้เวลาอยู่นาน จนกว่าพระโอรสของตนจะกลับมาปราบยุคเข็ญได้

3) **พระมเหสี** เป็นตัวละครที่มีบทบาทไม่มากนัก แต่ก็เป็นตัวละครที่ก่อให้เกิดการขัดแย้งเพื่อจะได้พัฒนาเรื่องต่อไปได้ ตัวละครพระมเหสีจะมี 2 ลักษณะด้วยกันคือ

- พวกกุศล ได้แก่พระราชมารดาของพระเอก กวีเน้นถึงจริยวัตรอันดีงามซื่อสัตย์ต่อสามี มีใจใฝ่กุศล ศรัทธาในพระพุทธศาสนา และจะได้พบความสันติสุขในบั้นปลาย

- พวกอกุศล ได้แก่พระมเหสีรอง มีบุคลิภาพเป็นสตรีใจบาป ตรงกันข้ามกับพระมเหสีเอก เป็นตัวการที่คิดกำจัดพวกกุศล แม้ว่าจะพบความสำเร็จอยู่บ้างก็เพียงระยะเวลาสั้น ๆ แต่ในที่สุดทุกคนก็ทราบความจริง ถึงความชั่วร้าย ความหุนหันของนาง และจะเป็นผู้ที่รับทุกขเวทนาในบั้นปลาย

4) **กลุ่มตัวละครที่เป็นบริวาร** ตัวละครที่เป็นบริวารนั้นมี 2 ลักษณะเช่นเดียวกันคือฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล เช่น บุโรหิต หรือเสนา อมาตย์ที่ไม่ซื่อสัตย์ เห็นแก่สินจ้างรางวัล ซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามกับตัวเองของเรื่อง ส่วนตัวละครฝ่ายกุศล ได้แก่เสนาอมาตย์ที่ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระราชพา และพระโอรส ตัวละครบริวารฝ่ายกุศลเหล่านี้ มักจะอ้างว่าเกิดมาเป็นสหชาติโยธาของพระโพธิสัตว์

5) **กลุ่มตัวละครที่เป็นอมมนุษย์** (ยักษ์ ครุฑ นาค คนธรรพ์ กินรี ฯลฯ) กลุ่มตัวละครอมมนุษย์นี้ แม้ว่าจะมีบทบาทเป็นฝ่ายตรงข้ามกับพระเอกก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเงื่อนไขให้ตัวพระเอกได้แสดงอภินิหารสร้างบุญบารมี ซึ่งมีบทบาทอยู่ 2 กรณี คือ กรณีมีบทบาทเสริมสร้างบารมีโดยตรง (คือเป็นผู้ช่วยเหลือหรือให้ของวิเศษ) กับมีบทบาทเสริมสร้างบารมีทางอ้อม ได้แก่เป็นศัตรูกับพระเอกในตอนต้น และถูกพระเอกปราบได้ในที่สุด ซึ่งเป็นการสร้างภาพคุณธรรมให้แก่ตัวเอง

โดยสรุปตัวละครในวรรณกรรมพื้นบ้านภาคอีสาน (รวมทั้งวรรณกรรมภาคอื่น ๆ ด้วย) มักจะเน้นที่ตัวเองของเรื่องทั้งตัวนางและตัวพระ ซึ่งเป็นผู้ปกครองในอุดมคติของสังคมไทยสมัย

อดีต นั่นคือ กล่าวหาญ มีอิทธิฤทธิ์ มีบุญญาบารมี และเพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม ส่วนพระราชานั้นเป็นผู้ปกครองที่ไม่อยู่ในอุดมคติของสังคมไทย กวีสร้างขึ้นมาเพื่อเสนอภาพเปรียบเทียบกับเจ้าชาย ฉะนั้น ชาวบ้านจึงมักนิยมความเป็นวีรบุรุษของเจ้าชายผู้เป็นตัวเอกของเรื่อง

3. แก่นของเรื่อง

วรรณกรรมภาคอีสาน มีเนื้อเรื่องอิงอยู่กับหลักธรรมของพุทธศาสนา ทั้งนิทานคติธรรมและวรรณกรรมชาดก (ชาดกนอกนิบาตและชาดกนิบาต) ฉะนั้น แก่นของเรื่องจึงมุ่งที่จะเสนอหลักธรรม จริยธรรมอันดีของสังคม อันสอดแทรกอยู่ในจริยวัตรของตัวละคร และอนุภาคของเรื่อง หลักธรรมเหล่านั้นจะสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ และจารีตประเพณีอีสาน

แก่นของเรื่องมักจะยึดอยู่ในหลักธรรมสำคัญ ๆ ของพุทธศาสนา ดังนี้

1) กฎแห่งกรรม วรรณกรรมอีสานเกือบทุกเรื่อง มักจะเน้นเรื่องกฎแห่งกรรม คือทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ฉะนั้น จึงพบว่าตัวเอกของเรื่องเป็นฝ่ายกุศล จึงมักถูกรังแกจากฝ่ายอกุศล แต่จะลงท้ายเรื่องว่า “ธรรมย่อมชนะอธรรม” เสมอ ส่วนกลุ่มอธรรมที่เต็มไปด้วย โทสจริต โมหจริต และโลภจริต ย่อมได้รับผลวิบากกรรมในชั้นปลาย

2) กฎแห่งการเวียนว่ายตายเกิด (สังสารวัฏ) วรรณกรรมอีสานเกือบทุกเรื่อง มักจะเสนอการเวียนว่ายตายเกิด นั่นคือเชื่อว่ามนุษย์ที่เกิดในชาตินี้ย่อมเสวยผลของกรรมในชาติปางก่อนทุกผู้ทุกนาม ไม่ว่าพระราชหรือไพร่ฟ้าประชาชน แม้แต่พระโพธิสัตว์ลงมาเกิด (ตัวเอกของเรื่อง) ยังต้องใช้หนี้กรรมในชาติปางก่อน นั่นคือ ถูกฝ่ายอธรรมรังแก ซึ่งเป็นผลมาจากหนี้กรรมของชาติปางก่อน

3) กฎแห่งไตรลักษณ์ นั่นคือ ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา วรรณกรรมอีสานเสนอว่าชีวิตคือทุกข์ ไม่เที่ยงแท้ ไม่มีตัวตน (แต่ไม่ค่อยเน้นเรื่องไม่มีตัวตนมากนัก) เราจึงพบว่าตัวเอกของเรื่องทั้งตัวพระและตัวนาง มักจะได้รับทุกขเวทนาอย่างรุนแรง และในช่วงชีวิตของตัวเอกจะเต็มไปด้วยการพลัดพรากจะพบสันติสุขเมื่อจบเรื่อง การที่วรรณกรรมพื้นบ้านเน้นเรื่องการพลัดพรากของตัวละครเอกนั้น เป็นการแสดงหลักธรรมที่ว่า “การพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ การพบปะสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์” อีกด้วย (ปิเยหิวิปโยโค ทุกโข อปิเยหิ สมฺปิโยโค ทุกโข)

4. ความเชื่อและโลกทัศน์ วรรณกรรมอีสานเกือบทุกเรื่อง จะเสนอเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและทัศนะเป็นลักษณะเดียวกัน นั่นคือได้สะท้อนความเชื่อพื้นบ้านอีสาน และของสังคมไทยอันผสมผสานกับแนวปรัชญาของพุทธศาสนา ดังนี้

1) ทัศนะและความเชื่อต่อธรรมชาติ วรรณกรรมอีสานเสนอให้เห็นว่า ธรรมชาติมีอำนาจเหนือมนุษย์ และสามารถให้คุณให้โทษแก่มนุษย์อยู่เนื่อง ๆ มนุษย์ต้องเคารพยำเกรง

วิญญาณอันสิงสถิตอยู่ในธรรมชาติเหล่านั้น สิ่งที่มีอำนาจของธรรมชาตินั้น อาจปรากฏในรูปอมนุษย์ เช่น นาค ยักษ์ วิญญาณ ฯลฯ อำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้ มักจะให้คุณแก่มนุษย์ที่มีคุณธรรม และทำร้ายบุคคลที่ทุจริต

2) ทัศนะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ วรรณกรรมอีสานมีทัศนะและเสนอเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมวลมนุษยชาติ ให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างวงศาตถาญาติ และผู้ที่ไม่ใช่ญาติอีกด้วย ฉะนั้น วรรณกรรมอีสานจึงมักเสนอให้เห็นโทษของบุคคลที่ไม่พยายามสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์และทำกลมาด้วยโมหจริต และโทสจริต หรืออิจฉาริษยา ก่อให้เกิดความริ้วฉานของเครือญาติ เกิดการพลัดพราก กวีได้พรรณนาให้เห็นความทุกข์ทรมานอย่างสาหัสในการพลัดพราก และในที่สุดกลุ่มที่กระทำให้เกิดการพลัดพราก จะได้รับผลวิบากกรรมอย่างสาสม

3) ทัศนะและความเชื่อเกี่ยวกับโลกและจักรวาล วรรณกรรมอีสานจะดำเนินเรื่องอยู่กับฉากในโลกที่เป็นจินตนาการ นั่นคือโลกมนุษย์ สวรรค์ บาดาล และโลกพระศรีอารย์ จะปะปนอยู่ในเรื่องเดียวกันได้ ซึ่งสังคมไทยในสมัยอดีต ก็มีความเชื่อเช่นนี้ หาได้แยกกันชัดเจนระหว่างโลกจริงกับโลกจินตนาการ วรรณกรรมอีสานได้สร้างโลกจินตนาการอย่างกว้างขวาง กล่าวถึงสัตว์ในป่าหิมพานต์อันลึกลับ โลกพระศรีอารย์อันรื่นรมย์อยู่เนือง ๆ

แต่อย่างไรก็ตาม แก่นของเรื่องในวรรณกรรมอีสาน ทั้งที่เกี่ยวกับหลักธรรมและความเชื่อนี้ก็สอดคล้องกับทัศนะ และความเชื่อของสังคมไทยในสมัยอดีต และอีกประการหนึ่งกวีผู้ประพันธ์มักจะเป็นพระภิกษุ หรือผู้ที่ผ่านการศึกษาบรมมาจากวัด ฉะนั้น วรรณกรรมอีสานจึงมักมีแก่นของเรื่องเน้นไปทางด้านหลักธรรมของพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อย ส่วนทัศนะและความเชื่อนั้นเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อของท้องถิ่นไทย และโลกทัศน์ของพุทธศาสนาอันได้แก่ป่าหิมพานต์ก็ดี โลกพระศรีอารย์ก็ดี ซึ่งมีปรากฏอยู่ในชาดกแล้วทั้งสิ้น

5. ฉาก

วรรณกรรมอีสานมีการพรรณนาฉาก ชมเมือง ชมดง หรือชมความงามอื่น ๆ กวีมักจะสะท้อนสภาพสังคม ธรรมชาติ ชื่อไม้ นก เป็นพื้นฐานของการสร้างจินตนาการ โดยเฉพาะชื่อต้นไม้ นกธรรมชาติ จึงเป็นชื่อตามภาษาถิ่นนั้น ๆ

ตัวอย่างวรรณกรรมอีสาน (จาก สมาสสงสาร)

รูปหงสาคาบเครือแลนกแขกเต้า	รูปนกเค้าเกี่ยวกอดสาธิตา
รูปสาธิตาแลนกเอี้ยง	งามพิศเพียงอยู่ลีเลียน
รูปนกเขียนกางปีกย่อน	นกยูงพ้องป้องปีกลายคำ
มีลำนารูปสัตว์ลิงพร้อม	วงเวดล้อมอยู่สอนลอน

งามพอดตาเอาสิ่งมาเทียบได้
ดอกสมภารเผยผายกิ่งก้าน
ปล่องเบงชัยประตูกู่ห้อง
ที่นอนคำประดับแล้ว

รูปต้นไม้แกมดอกดวงบาน
หลายลำก้านกุ่มรุ่งเรืองไร
ประดับย่องเอาเปรียบโรงคำ
ที่นอนแก้วประดับอาสน์เงินเรียง

(พรรณนาลวดลายประดับปราสาท)

คำศัพท์ ลีเลียน-เป็นแนว ๆ, เขียน-นกระเรียน, คำ-ทองคำ, สอนลอน-สลอน, เฝียบ-เปรียบ, ลัง-อะไร, ก้านกุ่ม-งาม, ปล่อง-หน้าต่าง, ป่องเอี่ยมก็ว่า, เบงชัย-เบญจชัย, ย่อง-ตกแต่ง, โรงคำ-ปราสาท

5. ประเภทของวรรณกรรมพื้นบ้านภาคอีสาน

การจัดประเภทวรรณกรรมพื้นบ้านภาคอีสาน โดยยึดรูปแบบของฉันทลักษณ์เป็นเกณฑ์นั้นไม่นิยมกัน เพราะเห็นว่าวรรณกรรมอีสานให้ความสำคัญในการเสนอเนื้อหาสาระมากกว่าฉันทลักษณ์ นั่นคือวรรณกรรมอีสานจะประพันธ์เป็น "โคลงสาร" หรือที่เรียกตามภาษาถิ่นว่า "กลอนลำ" เป็นส่วนใหญ่ ดังกล่าวไว้ข้างแล้ว ฉะนั้น การจัดประเภทของวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานจึงจัดตามเนื้อหาสาระของวรรณกรรม ดังนี้

- วรรณกรรมพุทธศาสนา
- วรรณกรรมประวัติศาสตร์
- วรรณกรรมนิทาน
- วรรณกรรมคำสอน
- วรรณกรรมเบ็ดเตล็ด

แต่อย่างไรก็ตาม การจัดประเภทวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานดังกล่าว ก็ยังหาได้ครอบคลุมทั้งหมด เพราะเหตุว่าวรรณกรรมอีสานมีลักษณะประสมประสานอยู่มาก นั่นคือมีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องหลาย ๆ สาระในโครงเรื่องเดียวกัน จึงยากที่จะกำหนดลงไปอย่างชัดเจนว่าเป็นวรรณกรรมประเภทใด ตัวอย่างเช่นเรื่อง ท้าวผาแดงนางไอ่ ซึ่งอาจจะจัดอยู่ในวรรณกรรมตำนานบ้านตำนานเมืองก็ได้ หรือจัดอยู่ในวรรณกรรมนิทานก็ได้ หรือบางเรื่อง เช่น พระลักพระลาม โดยเนื้อหาสาระก็น่าจะจัดเป็นวรรณกรรมนิทานแต่ตอนเริ่มเรื่อง ได้กล่าวว่าเป็นชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า และตอนท้ายเรื่องยังมีประชุมชาดกอีกด้วย ซึ่งเป็นการดำเนินเรื่องตามแบบวรรณกรรมพุทธศาสนา (ชาดก) ฉะนั้น ในที่นี้จึงจัดแบ่งกว้าง ๆ ตามสาระที่น่าจะเป็นวรรณกรรมประเภทใดไปพลางก่อน

- วรรณกรรมพุทธศาสนา

วรรณกรรมพุทธศาสนาได้แก่ วรรณกรรมชาดกนิบาต (หรือชาดกนอกนิบาตที่ดำเนินเรื่องตามแบบการประพันธ์ชาดก) และวรรณกรรมตำนานพุทธศาสนา

1. **วรรณกรรมชาดก** หรือชาดกนอกนิบาต นั่นคือวรรณกรรมที่ใช้กลวิธีการประพันธ์แบบชาดก ซึ่งมักจะมี 1) **ปรารภชาดก** คือกล่าวท้าวความว่าเป็นเรื่องที้ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธองค์และสาเหตุที่จะทรงเล่าถึงอดีตชาติ เช่นเกิดฝนโบกขรพรรษ 2) **เนื้อเรื่อง** คืออดีตชาติที่พระพุทธองค์ต้องเกิดเพื่อใช้หนี้กรรม และบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ เช่น ทาน ศีล สมาธิ ปัญญา ฯลฯ (ทศบารมี) 3) **ประชุมชาดก** คือตอนท้ายเรื่องจะกล่าวถึงตัวละครต่าง ๆ ในเรื่องจะกลับชาติมาเกิดใหม่ (ถือชาติ) เป็นพระพุทธองค์ พระนางยโสธราพิมพา หรือเป็นพุทธบิดา มารดา ฯลฯ เป็นต้น 4) **ประพันธ์ด้วยภาษาบาลี** (คาถาบาลี) แทรกอยู่ทั่วไป เพื่อให้เห็นว่า มีโครงเรื่องอยู่ในคัมภีร์พระบาลีนั่นเอง

ในการศึกษาวรรณกรรมอีสาน พบว่าวรรณกรรมนิทานนิยายจำนวนมาก ได้ใช้กลวิธีการประพันธ์แบบวรรณกรรมชาดก และพระภิกษุก็นำเรื่องนิทานเหล่านั้นมาเทศน์ให้ประชาชนฟังด้วย เช่น ท้าวคชนาม ท้าวสีหน (พระสุธน-มโนห์รา) เป็นต้น แต่ในที่นี้จะจัดอยู่ในวรรณกรรมนิทาน ตัวอย่าง

วรรณกรรมชาดกที่สำคัญ ๆ ของภาคอีสานมีดังนี้

- ลำมหาชาติ (พระมหาเวสสันดรชาดก)
- ลำท้าวปาจิต-นางอรพิม (ปาจิตตกุมารชาดก)
- สุวรรณสังข์ (สุวรรณสังข์ชาดก)
- ท้าวคชนาม หรือท้าวคันทนาม
- เสียวสวาด หรือ ศรีเฉลียวเสียวสวาด
- ท้าวโสวัต
- แลนมูล (แลน-ตะกวด)
- นกกระจอก (โครงเรื่องเดียวกับเรื่องนกกระจาบของภาคกลาง)
- พระยาคันคาก (คางคก)
- พระเจ้าสิบชาติ (ทศชาติชาดก)
- มาลัยหมื่นมาลัยแสน

ฯลฯ

2. **วรรณกรรมตำนานพุทธศาสนา** ได้แก่ประวัติการสืบพุทธศาสนาในดินแดนแหลมทองและล้านช้าง ซึ่งเนื้อหาสาระของเรื่องกล่าวถึงตำนานพุทธเจดีย์สำคัญ ในภาคอีสาน ล้านช้าง และล้านนาอีกด้วย เช่น

- อูรังคินิทาน (ตำนานพระธาตุพนม)
- พระมัลลย์เลียบโลก (การสืบศาสนาในดินแดนแหลมทอง)
- ชินธาตุ
- พื้นธาตุพนม (โครงเรื่องเดียวกับ อูรังคินิทาน)
- สังฆอมธาตุ (กล่าวถึงกำเนิดโลก จักรวาล การสืบศากยวงศ์ และการแพร่ศาสนา)
- เขตพนม หรือเสตพน (การสืบพุทธศาสนาบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง)
- ปุจฉาพยากรณ์ (ถาม-ตอบ หลักธรรมตามแนวพุทธทำนาย)
- สมาสสงสาร (หลักธรรม การดำเนินชีวิตตามแนวพุทธ)
- พื้นเมือง (การเผยแพร่พุทธศาสนาในภาคอีสานและล้านช้าง)
- มุสสถาปนา หรือปฐมฐาปนา (การกำเนิดโลก จักรวาลตามแนวความคิดท้องถิ่น)
- ปฐมกัณฑ์ปฐมกัลป์ (การกำเนิดโลก และสรรพสิ่ง ตามแนวคิดพุทธศาสนา)
- ปฐมมูล (การกำเนิดโลกและสรรพสิ่งต่าง ๆ ตามแนวความคิดท้องถิ่น)
- กาลนับม้อส่วย (การสิ้นสุดศาสนาในปี พ.ศ. 5000 และกลียุคตามแนวพุทธทำนาย)

ฯลฯ

- วรรณกรรมประวัติศาสตร์

วรรณกรรมเชิงประวัติศาสตร์ภาคอีสานมีจำนวนน้อย เพราะเหตุว่าวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานนั้นเจริญรุ่งเรืองอยู่ในกลุ่มชาวบ้าน และชาววัด ฉะนั้น เรื่องราวทางประวัติศาสตร์จึงอยู่ในความสนใจของชาวบ้านน้อยกว่าวรรณกรรมพุทธศาสนา แต่กระนั้นก็ตามยังพบวรรณกรรมประวัติศาสตร์อยู่บ้าง เช่น

- ท้าวฮุ่งหรือเจือง มหาสีลา วีรวงศ์ ได้ถอดจากต้นฉบับโบราณอักษรไทยน้อย ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งชื่อว่า "ท้าวบาเจือง" และจัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2486 มหาสีลา ตั้งชื่อเรื่องใหม่ว่า "ท้าวฮุ่งหรือเจือง" ประพันธ์เป็นโคลงทั้งเรื่อง เนื้อเรื่องกล่าวถึงวีรบุรุษของไทย ได้รวบรวมอาณาจักรไทยเป็นปึกแผ่นในบริเวณลุ่มน้ำโขงกว้างใหญ่ไพศาลมาก รวมทั้งดินแดนภาคเหนือ (ล้านนา) ทำสงครามขยายดินแดนถึงญวนเหนือและจีนตอนใต้ ในพงศาวดารโยนกได้จัดพระยาเจืองเป็นกษัตริย์องค์ที่ 19 ก่อนพระยามังราย ซึ่งพงศาวดารโยนกจัดลำดับกษัตริย์องค์ที่ 25 ฉะนั้น เหตุการณ์ในเรื่องท้าวฮุ่งหรือเจืองนี้ จึงน่าจะเป็นเหตุการณ์ก่อนที่ชนชาติไทยตั้งอาณาจักรสุโขทัย

วรรณกรรมเรื่องท้าวฮุ่งหรือเจือง (ท้าวบาเจือง) ดร.ประคอง นิมมานเหมินทร์ ได้ศึกษาวิจัยสรุปว่า เป็นวรรณกรรมที่แพร่กระจายอยู่ล้านช้าง ภาคอีสาน ภาคเหนือ และในดินแดนสิบสองปันนา ส่วนรูปแบบของโคลงนั้น ดร.ประคอง นิมมานเหมินทร์ เสนอว่า เป็นรูปแบบ

โคลงยุคเริ่มต้นของไทยและมีความไพเราะทางสำนวนโวหาร นอกจากนี้ยังเป็นวรรณกรรมประเภทโคลงที่มีความยาวมาก จึงใช้ชื่อว่า “มหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง”⁽²⁾

- พื้นเมืองเวียงจันทน์ เป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึงตำนานการสร้างเมืองเวียงจันทน์ และเมืองนครพนม ที่เรียกว่า “โคตรบอง” หรือ “โคตรบูรณ” และกล่าวถึงการสืบสันตติวงศ์ของกษัตริย์ล้านช้างบางยุคบางสมัย

- พื้นเวียง เป็นวรรณกรรมที่กล่าวเฉพาะเหตุการณ์สมัยรัชกาลที่ 3 กรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์และสงครามไทย-ญวน ประพันธ์เป็นโคลงสาร บางฉบับชื่อว่า “ลำพื้นเวียง” เป็นวรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่แพร่หลายมาก คือพบต้นฉบับในภาคอีสานจำนวนมาก จากการค้นหาเนื้อหาของพื้นเวียงแล้ว พบว่ามีเนื้อหาตรงกับกรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์ ต่างแต่ทัศนคติเข้าข้างและเห็นใจเจ้าอนุวงศ์ นั่นคือเสนอความเห็นว่าราชธานีไทยและเจ้าเมืองโคราชปกครองกดขี่หัวเมืองอีสาน และล้านช้าง เจ้าอนุวงศ์จึงตั้งรกรากที่เมืองอิสระ และได้รับความร่วมมือที่ดีจากเจ้าเมืองต่าง ๆ ในภาคอีสาน⁽³⁾

- นิทานเรื่องขุนบรม หรือตำนานขุนบรม หรือพงศาวดารล้านช้าง กล่าวถึงตำนานการสร้างบ้านแปงเมืองของคนกลุ่มแม่น้ำโขง นับตั้งแต่เมืองน่านน้อยอ้อยหนู เชียงตุงเชียงทอง (หลวงพระบาง) และพงศาวดารล้านช้าง การสืบสันตติวงศ์กษัตริย์ล้านช้าง

- พงศาวดารจำปาศักดิ์

- ตำนานพระพุทธรูปต่าง ๆ เช่น พื้นพระบาง พื้นพระแทรกดำ พื้นพระแก้ว พื้นพระแก่นจันทน์ ฯลฯ ตำนานพระพุทธรูปสำคัญเหล่านี้ ได้กล่าวถึงกษัตริย์ลำดับกษัตริย์ และราชวงศ์ที่เกี่ยวข้องค่อนข้างมาก คือให้ข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์อีกด้วย จึงจัดไว้ในกลุ่มวรรณกรรมประวัติศาสตร์

- วรรณกรรมนิทาน

วรรณกรรมพื้นบ้านอีสานนั้นอุดมไปด้วยวรรณกรรมนิทาน เนื่องจากในสมัยอดีตวรรณกรรมอีสานนั้น เป็นประหนึ่งมรดกของประชาชนทั่วไป นั่นคือใช้อ่านทำนองเสนาะ (ลำ) ในที่ประชุมชน เช่นในงานฮีต (งานศพ) หรือพระภิกษุเข้ามาเทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกา และชาวบ้านฟังในระหว่างเช้าพรรษา ที่เรียกว่า “เทศน์ไตรมาส” นอกจากนี้หมอลำมักจะนำวรรณกรรมนิทานมาลำให้ชาวบ้านฟังอีกด้วย ที่เรียกว่า ลำพื้น หรือลำเรื่อง เป็นต้น การที่วรรณกรรมอีสานอยู่ในความสนใจของชาวบ้านเป็นอย่างมากดังกล่าว จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่เร้าให้กวีได้สร้างสรรค์วรรณกรรมนิทานจำนวนมาก แม้ว่าวรรณกรรมอีสานจะดำเนินเรื่องตามแบบวรรณกรรมนิทาน คือมุ่งให้ความบันเทิงใจ สนุกสนานไปกับเนื้อเรื่อง แต่พิจารณาทางด้านสาระประโยชน์ทางจิตใจแล้ว พบว่ากวีผู้ประพันธ์ได้พยายามสอดแทรกจริยธรรม การสอนคติ

ธรรม อยู่ในเนื้อเรื่อง และอุปนิสัยของตัวละคร อันเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตตามแนว พุทธศาสนา และมีวรรณกรรมนิทานจำนวนมาก ที่ยกอ้างว่าเป็นชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า เช่น กล่าวว่ามีอยู่ในพระเจ้าห้าสิบชาติ (ปัญญาสชาดก) บ้าง มีอยู่ในพระบาลีบ้าง ซึ่งตามความเป็นจริงส่วนใหญ่โครงเรื่องเป็นวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านนั่นเอง แต่ชาวอีสานโดยทั่วไปยอมรับว่าเป็น "ชาดก"

ข้อสังเกต พบว่าวรรณกรรมอีสานจำนวนมาก มีโครงเรื่องเหมือนกับวรรณกรรมภาคเหนือต่าง แต่สำนวนโวหาร ภาษาถิ่น และฉันทลักษณ์ถิ่น เท่านั้น แสดงให้เห็นว่าอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่ และล้านช้าง หรือประชาคมลุ่มแม่น้ำโขง (รวมทั้งภาคอีสานด้วย) ในสมัยอดีตมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดทางด้านวัฒนธรรมโดยเฉพาะทางด้านวรรณกรรม และอักษรศาสตร์ (ตัวอักษร)

วรรณกรรมนิทานที่สำคัญ ๆ และแพร่กระจายอย่างกว้างขวาง ได้แก่

- จำปาสีทัน (เนื้อเรื่องเดียวกับสี่ยอดกุมาร ที่เคยแพร่มาอยู่ในโทรทัศน์)
- นางผมหอม
- สินไซ (โครงเรื่องเดียวกับ สังข์ศิลป์ชัย)
- ท้าวสีทน (โครงเรื่องเดียวกับพระสุธน-มโนห์รา)
- ไก่แก้ว
- บัวหอม บัวสอง บัวเหียว
- ปลาแตกปลาสมอ
- กำพราผีน้อย
- ลิ่นทอง (โครงเรื่องเดียวกับสุวรรณชีวิตาลิ้นคำ ของวรรณกรรมภาคเหนือ)
- พระลักพระลาม (โครงเรื่องเดียวกับรามเกียรติ์ แต่มีส่วนย่อยที่แตกต่างกันอยู่

จำนวนมาก โดยเฉพาะชื่อเมือง ชื่อตัวเอกมักจะออกเสียงเพี้ยนไปจากฉบับภาคกลาง)

- สุพรมโมกขา (โครงเรื่องเดียวกับ สุพรมโมกขาของภาคเหนือ)
- กาละเกด
- นางแดงอ่อน
- ชุนหึงชุนเทือง
- ท้าวผาแดงนางไอ่
- ท้าวชูลู-นางอ้าว
- สุวรรณสังข์ (โครงเรื่องเดียวกับบทละครเรื่องสังข์ทอง)
- ท้าวคันธนาม หรือท้าวคัชนาม
- ท้าวประจิต-นางอรพิมพ์

ฯลฯ

- วรรณกรรมคำสอน

วรรณกรรมคำสอนในภูมิภาคอีสานมีจำนวนมาก และค่อนข้างจะโดดเด่นอยู่ในความสนใจของประชาชน เช่น พบว่าหมอลำมักจะหยิบยกขึ้นมาเล่าในที่ประชุมชนอยู่เนือง ๆ โดยเฉพาะเนื้อหาตอนที่สอนใจ สอนแนวปฏิบัติของบุคคลากรในครอบครัว และสังคม การดำเนินเรื่องของวรรณกรรมคำสอนนั้น จะเป็นเทศนาโวหารตลอดเรื่อง นั่นคือไม่มีตัวละคร เช่นเดียวกับ "โคลงโลกนิติ" หรือสุภาษิต เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นคำสอนแนวประพฤติปฏิบัติ โดยยึดคติธรรมทางพุทธศาสนาและจารีตของท้องถิ่น เช่น

- ธรรมดาสอนโลก (สอนการดำเนินชีวิตตามฮีตบ้านคองเมือง โดยยึดแนวคตินิยมทางพุทธศาสนาและจารีตท้องถิ่น)
- ฮีตสิบสองคองสิบสี่ (จารีตประเพณีบ้านเมืองในรอบ 12 เดือน และครรถ้องแห่งธรรมของผู้ปกครอง และผู้ใหญ่ 14 ประการ)
- พระยาคำก่องสอนไพร่
- อินทนิพนธ์สอนลูก
- ท้าวคำสอน (สอนการเลือกคู่ครองจำแนกหญิงชั่ว-ดี และลักษณะหญิงที่เป็นมงคลแก่สามี)
- กาพย์ปู่สอนหลาน
- กาพย์หลานสอนปู่
- ยอดคำสอน (รวมคำสุภาษิตในการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธ และจารีต)
- สำนวนสมคิด (สอนคติธรรมทางพุทธศาสนา)
- ลีปปลุญ หรือลอบปลุญ (สอนให้ตระหนักในหลักธรรม และพุทธทำนายเหตุการณ์ตอนสิ้นศาสนา)
- กาลนับมือส่วย (พุทธทำนายและสังคมวิปริตตอนสิ้นศาสนา)
- สิริจันโทวาทคำสอน
- ยาสอนหลาน

ฯลฯ

- วรรณกรรมเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ

คือวรรณกรรมที่ไม่อาจจะจัดกลุ่มในประเภทหนึ่งประเภทใดได้เพราะการสร้างสรรค วรรณกรรมเหล่านี้ขึ้นมามีจุดมุ่งหมายเฉพาะกิจ ส่วนใหญ่จะใช้ในพิธีกรรม เช่น

1. วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีกรรมสุดขวน (บทสวดขวน) เช่น
 - บทสวดขวน (บทสวดขวนทั่วไป)

- บทสวดชวณอยู่กรรม (บทสวดวิญแม่สู่อ่อน ก่อนจะออกจากคารอยู่ไฟ)
- บทสวดชวณเด็ก (บทสวดวิญเด็กเมื่อตกใจ หรือเดินทางไกล)
- บทสวดชวณหลวง (บทสวดวิญเมื่อเจ็บไข้ หรือป่วยหาสาเหตุไม่ได้)
- บทสวดชวณเฮือน (บทสวดวิญขึ้นบ้านใหม่)
- บทสวดชวณเกวียน (บทสวดวิญเกวียน)
- บทสวดชวณควาย (บทสวดวิญควายกล่าวถึงบุญคุณวัวควายที่ช่วยทำนาและขอโทษที่ทุบตี)

2. วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีกรรมขอฝน หรือการแห่บั้งไฟ ได้แก่ คำแข่งต่าง ๆ ไม่มีการจดเป็นลายลักษณ์อักษร (มุขปาฐะ) เช่น

- คำแข่งบั้งไฟ (ส่วนใหญ่ด้นกลอนสด และกลอนที่จำลึบ ๆ มา กล่าวถึงเรื่องเพศสัมพันธ์บ้าง คำหยอกล้อหนุ่ม-สาวบ้าง คำล้อเลียนบ้าง ซึ่งทั้งหมดจะเน้นความสนุกสนานรื่นเริงเป็นที่ตั้ง)

- คำแข่งนางแมว (แห่นางแมว)

3. วรรณกรรมที่ใช้เกี่ยวพาราสีระหว่างหนุ่มสาว ที่เรียกว่า “พญาเครือ” คือ คำพูดโต้ตอบหนุ่มสาวที่เกี่ยวกัน โดยโวหารสำนวนเชิงเปรียบเทียบบ้าง ยกภาพิตท้องถิ่นมาอ้างอิงเพื่อฝากรักบ้าง

4. นิทานที่เล่าเพื่อความสนุกสนานและตลกขบขัน

- นิทานพื้นบ้านต่าง ๆ (ส่วนใหญ่มีปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว และนำมาเล่าสู่กันฟัง)

- นิทานขบขันเชิงปัญญา เช่น เรื่องเซียงเมี่ยง

- นิทานตลก เช่น นิทานโตงโตย

- นิทานขบขันเชิงหยาบโลน เช่น นิทานก้อม (นิทานสั้น ๆ)

เชิงอรรถ

1. ดูนี ธวัช ปุณโณทก, **ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : การศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน**, โรงพิมพ์คุณพินอักษรกิจ, 2530 หน้า 187-195.
2. ดู ประคอง นิมมานเหมินทร์ **"มหากาพย์ท้าวบาเจือง"** ปริชญานิพนธ์ดุชะฎิบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2530
3. ดูรายละเอียดใน ธวัช ปุณโณทก, **พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน**, สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525

